

Többlət

Az Erdélyi Magyar Filozófiai Társaság lapja
Kiadja a LIBROFIL – az EMFT kiadója
Megjelenik negyedévente Kolozsváron

Alapítási év 2009

VI. évfolyam 1. (XIII.) szám, 2014. január

Főszerkesztő: Egyed Péter

A szám vendégszerkesztői: Dr. prof. Fehér M. István,
Lengyel Zsuzsanna Mariann

Szerkesztőség: Bene Adrián, Nagy Réka, Rigán Lóránd,
Soós Amália-Mária (szerkesztőségi titkár,
lapszámfelelős), Zuh Deodáth

Szerkesztőtanács: Gál László, Horányi Özséb, Laczkó Sándor,
Losoncz Alpár, Seregi Tamás,
Mészáros András, Ungvári Zrínyi Imre,
Valastyán Tamás, Veress Károly

Korrektúra: Szabó Beáta

Levelezési cím: office@emft.ro

Támogatók:

A lapszám tanulmányai az Eötvös Loránd Tudományegyetem
BTK Filozófia Intézetének MTA–ELTE Hermeneutika
Kutatócsoportjában, az MTA Támogatott Kutatóhelyek Irodája
támogatásával készültek.

A borító fotóját Kiss Boglárka készítette.

Grafikai arculat: Gregus Zoltán

Műszaki szerkesztés: Metaforma Kft., www.metaforma.ro
ISSN 2067–2268

Tartalom

Előszó	5
FEHÉR M. István Hermeneutika és humanizmus.....	10
NYÍRÓ Miklós A mediális esemény ősi eszméje és ontológiai újraélesztése a <i>Lét és idő</i> ben	110
JANI Anna Wilhelm Dilthey: történetiség, individualitás, hermeneutika.....	144
LENGYEL Zsuzsanna Mariann Szabadság és végesség hermeneutikai nézőpontból. Heidegger dialógusban Kanttal.....	161
KISS Andrea-Laura A konverziós hisztéria manifesztációi és a gondolat kimondhatóságának problémája	184
LURCZA Zsuzsanna Metafizika és metafizika-politika Európa új konstellációjában	200
CSERI Kinga Az egyidejűség hermeneutikája.....	229
IGNÁCZ Lilla Rudolf Bultmann és a hermeneutika	251
BOGNÁR László Filmidő, Arisztotelész, Zénon – közelítés	274

KRÉMER Sándor

Rorty, Fish és Shusterman a megértésről, az értelmezésről
és a művészetről 313

MIROÁR

VERES Ildikó

Az itt-lét, a hiány, a betegség és a haláltapasztalat
Kérdésfeltevések és argumentációk Király V. István
fenomenológiai-ontológiai munkáiban 327

BUDOÁR

MAROSÁN Bence Péter

Dialóguskísérletek (A *Szót érteni egymással* című kötetről) 355

LENGYEL Zsuzsanna Mariann

Hiány, filozófia, kritika – alapfenomének a hazai filozófiai
kutatásban (Recenzió Veres Ildikó tanulmánykötetéről) 362

Metafizika és metafizika-politika Európa új konstellációjában¹

Kulcsszavak: *Derrida, Lyotard, demokrácia, egység és sokféleség, Európai Unió, posztstrukturalista, posztmodern, dekonstrukciós szemlélet, kulturális sokféleség*

1. Metafizika és metafizika-politika az egységesítés és a demokrácia kontúrján

A filozófiai fogalmak dekonstruktív-genealógiai elemzésekor hangsúlyt kap az a kérdés, hogy vajon mennyire tudatosodik az, hogy milyen viszony áll fenn a nyugat-európai filozófiai hagyomány, a nyugati metafizika fogalmi rendszerei és a nyugati társadalmi-politikai rendszerek és intézményi struktúrák, a „techno-metafizikai modernizmus”² között? Hogyan kötődik a metafizika nyelvezetéhez a dialektikus hagyomány, a demokrácia elve, a szellem filozófiája és a szellem kolonizációja, majd annak kapitális transzformációja (a marxi *inspiration in spirit*), az identitás, a kultúra és a nemzetállam fogalma, a „neokolonizáció”, a nyugati jóléti államok demokratikus diskurzusai, demokratikus agressziója és azok global(atin)izáló³ tendenciái?⁴ Ha beszélhetünk a nyugat-európai metafizikai fogalmak-

1 A tanulmány az MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport keretében az MTA TKI támogatásával készült.

2 Derrida: *Economies of the Crisis*. In: *Negotiations: Interventions and Interviews, 1971–2001*. Stanford University Press, Stanford, California, 69–74.; 73.

3 Derrida: *Hit és tudás*. A „vallás” két forrása a puszta ész határain. Brambauer Kiadó, Pécs 2006, 50.

4 Itt fontos megemlíteni azt, hogy Derrida dekonstrukciója mint a metafizikai hagyomány kritikája, illetve dekonstrukciós igénye nem az „a filozófia” kritikája, hiszen nem létezik „a filozófia”, sem arról, hogy a görög-európai metafizikai hagyomány filozófiája egy szála fűzhető egységes és egységes eredettel

ról, hierarchizáló és totalizáló metafizikai gondolkodásról, akkor beszélhetünk metafizikapolitikáról is. Hogy ez az ún. metafizikai,

rendelkező, azonos, lineáris entitás lehetne. Amikor a filozófiának a görögség szellemi világával való kapcsolatáról beszélünk, mint a nyugati-metafizikai fogalmak „bevezetőjéről”, nem arról van szó, hogy Derrida „ne tudna” arról, hogy a tételezett „görög hagyomány” a maga „eredetében”, ha lehetne egyáltalán dekonstruktíve egységes, tiszta eredet, már ne hibrid lett volna. Ha van a dekonstrukciónak feladata, vagy művel „valamit”, akkor az elkülönböztetés, a hibriditás, a multiplikáció felmutatását műveli az egység, azonosság, kezdet, tiszta eredet, jelenlét, az oppozíciókra való alapozhatóság és a „centrizmus”-ok ellenében, ahogy az „egységes” Európa ellenében, az Európa-centrizmus ellenében is. Ilyen vonatkozásban nyer értelmet a „double bind”, a „kettős kötés” és a *negotiation*, amely dekonstruálja a binaritásokat mint egységes entitásokat, egységes fogalmakat, jelentéseket, oppozíciókat és a hozzájuk kötődő praxisokat szedi darabokra. Ide kapcsolódóan idézzük Derridát: „I never speak of »the philosophy« or »the philosopher« or metaphysics as a totality. There are, within philosophy and within metaphysics, breaks, mutations, heterogeneity, and so on and so forth. So I don't think that there is »the« philosophical concept of Something”. Jacques Derrida: *Ethics, Institutions, and the Right to Philosophy*. Translated, edited, and with commentary by Peter Pericles Trifonas. Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham – Boulder New York – Oxford 2002, 38. – A kötet magába foglalja Derrida előadását a *The Right to Philosophy from the Cosmopolitical Point of View (The Example of an International Institution)* címmel, amely az *International Conference for Humanistic Discourses* 1991-es párizsi konferencián hangzott el az Egyesült Nemzetek Szervezetének Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) szervezésében, ugyanakkor az 1994-es áprilisi kerekasztal-beszélgetés szöveges változatát, amely az *International Conference for Humanistic Discourses* konferenciához kapcsolódóan jött létre.

„Even at the origin, in its Greek moment, there was already some hybridization, some grafts, at work, some differential element. So I think we could, at the same time, recall the Greek origin, the link that philosophy keeps with the Greek memory, and nevertheless welcome events which have totally displaced this Greek memory [...] Egyptian, Jewish, Arabic, and others. And the difficulty we have, and Heidegger has, in assigning an origin, whether it's Plato or whoever. This origin, even in terms of language, in terms of poetics, the way language was treated—there is no homogeneity, there is no single origin. And that's why there are events.” Uo. 40.

„I'm not sure that there is such a thing as Europe, or Europe as a center, or [a] center of Europe. So in fact what I had in mind is of course about Europe, about what we call »centrism« in that case.” Uo. 42.

hierarchizáló és totalizáló agresszió a nyelv közegében érvényesül-e, nyelvi-e vagy politikai, gazdasági, kulturális, netán katonai agresszió is, azt nehéz lenne tézisszerűen megfogalmazni, viszont mindezek egymáshoz való viszonya nagyon is komplex és figyelemre méltó. Jelen tanulmányban a metafizikai és politikai fogalmak közötti párhuzam kimutatásának két markáns képviselője, J. Derrida dekonstruktív és J.-F. Lyotard posztmodern szemlélete kerül előtérbe.

Derrida dekonstrukciójában és Lyotard posztmodern szemléletében egy váltás igénye jelentkezik: váltás a modernről a posztmodernre, az egységről a sokféleségre és a multiplikációra, az azonosságról a különbözőségekre, a *différance*-ra, illetve a *différend*-re, az *Énről* a *Másikra*, politikai vonatkozásban a *Saját*ról az *Idegenre*, ugyanakkor mindkét esetben erőteljes demokráciakritika, univerzalizmuskritika fogalmazódik meg. Az olyan, metafizikai hagyományhoz kötődő fogalmak kritikája és dekonstrukciója, mint a szubjektum, az identitás, a kultúra, a kulturális identitás, a vallási, nemzeti és etnikai identitás, a kulturális sokféleség, a demokrácia, a kozmopolitizmus, kiterjednek a humán és a társadalomtudományok egészére, ugyanakkor aktualizálódnak politikai és jogi vonatkozásaik tekintetében.

Derrida a metafizikai fogalmak elemzésétől a politikai aktivitáshoz jut el abban a tudatban, hogy a múlt század konfliktusai, tömegmészárlásai, a fasizmus és a kommunizmus, a totalitárius ideológiák, a holokauszt, ugyanakkor a kolonizációs hagyomány is a metafizika nyelvi közegében zajlottak. Lyotard hasonló felismerésben műveli a filozófiai és a politikai fogalmak analízisét posztmodern összefüggésben. Lyotard és Derrida munkásságán nem kevésbé hagyott nyomot Marx kapitalizmus- és imperializmuskritikája, az eldologiasodás, az elárusodás folyamatának kritikája, összességében pedig a nyugati kultúra etnocentrizmusának, demokráciafelfogásának, kozmopolitizmus-elvének kritikája. Ezek alapján a metafizikakritika nemcsak filozófiai jelleggel bír, hanem politikai vonatkozásban aktualizálódik, a metafizikakritika így totalitarizmuskritika is, kritika a totalitás, az univerzalizálhatóság, az egységesíthetőség és a hierarchia politikája ellenében, az etnocentrista-féle „konszenzus” retorikája és a demokratikus agresszió ellenében.

Lyotard erőteljes kritikával illeti a politikai egységesítést és univerzalizálást, az amerikai pragmatizmus kozmopolita törekvését, és így a Rorty által szorgalmazott szuperközösség kiépítésére való törekvést, az egységesítő politikai beállítódást és a nyugati kultúra demokráciarendszerét. Míg Rorty a liberális gyakorlat és a liberális intézmények, a demokrácia komolyan vételét, ugyanakkor a szuperközösség megvalósításának igényét szorgalmazza, addig Lyotard a kultúrák közötti különbségek ellenállását hangsúlyozza, az integráció, illetve a neokolonizációs integrációreceptek helyett, és kritikával illeti a kozmopolita vonalat, „a partikuláris értelemben vett kulturális identitásnak az egyetemes polgári irányában történő »meghaladását«”.⁵ Lyotard az egységesítés ellenében kérdéssé teszi azt, hogy az amerikai pragmatizmus által szorgalmazott szuperközösség hogyan „fogja össze” a különbözőségeket, a partikularitásokat, a sokféleségeket, a már önmagukon belül is differenciált kultúrákat és a diskurzusok sokféleségét. Nem elhanyagolandó kérdés marad az sem, hogy a liberális gyakorlat és intézményeinek komolyan vétele, valamint a demokrácia primordialitásába vetett hit elegendő-e, ugyanakkor elegendő ok-e a szuperközösség megvalósításához. Miért kellene mindenkinek komolyan venni a liberalizmust és a demokráciát? Demokratikus-e mindenkitől elvárni a demokráciába vetett hitet? Kinek a belső morális, jogi, politikai és nem utolsósorban gazdasági értékrendszere képezi az elsőbbséget a szorgalmazott szuperközösségben? Az amerikai pragmatizmus kozmopolita törekvése elsődlegesen saját kulturális, jogi, morális rendszeréből indul ki, ami ettől különbözik, az csak annyiban jogosult – hangsúlyozza Rorty –, amennyiben „sikerült ezeket a mi jellegzetesen nyugati társadalmi demokratikus törekvéseinkkel – összehangba hozni”.⁶ Ez az etnocentrizmus Rorty szerint azonban „elkerülhetetlen és nem kifogásolható”.⁷

5 Lyotard: A történelem egyetemessége és a kultúrák közötti különbségek. In: Bujalos István (összeáll.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Századvég Kiadó, Budapest 1993, 251–268.; 263–264.

6 Rorty: Kozmopolitizmus emancipáció nélkül. In: Bujalos István (összeáll.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Századvég Kiadó, Budapest 1993, 268–29.; 271.

7 Uo.

Lyotard bíráló kérdései a Rorty által felhozott etnocentrizmus kapcsán rámutatnak a liberális demokrácia „szabad konszenzus” elvének etnocentrista jellegére, hiszen egy hatalmi konstellációban már mindig is bizonyos hierarchizált, kiváltságos, hatalmi alapokon nyugvó konszenzuskoncepciók a munkaeszközök: ki dönti el, hogy melyek lesznek a szabad konszenzus feltételei? Ki dönti el, hogy mi az erőszak és mi a tárgyalás? Ki dönti el a tárgyalás feltételeit? Ki dönti el, hogy mit kell eldönteni? Lyotard szerint a demokrácia ezen felfogását a lényegét illetően kell megkérdőjelezni, és nem az erőszak egyetlen alternatívájaként.

Derrida Lyotard Rorty-kritikájához hasonlóan bírálja a „nyugati liberális demokrácia egyetemessé válását mint az emberi kormányzás végső pontját”,⁸ Fukuyama liberális demokrácia uralmának elgondolását. Derrida a demokráciakritika körvonalait azonban egyfajta „eljövendő demokrácia”, a *democracy to come* ígéretének lehetőségeiben körvonalazza: „az *eljövő* demokráciáról beszéljünk, s ne a *jövőbeli* demokráciáról”.⁹ Derrida dekonstruktív demokráciafelfogása egyfajta „végtelen ígéret (mely mindig teljesíthetetlen, legalább azért, mert az egyediség és a másik végtelen mássága végtelen tiszteletét éppúgy megköveteli, mint a névtelen egyediségek beszámítható, kiszámítható és alanyi egyenlőségét)”.¹⁰

Derrida a demokrácia hiteltelenné válása kapcsán rámutat arra, hogy egy sor társadalmi-gazdasági mechanizmus és az ezt manipuláló „techno-tele-mediatisztikus apparátusok, az információ és a kommunikáció új ritmusa, az általuk viselt erők gépezetei”¹¹ felforgatják, meghamisítják a választói képviselőket és a parlamenti életet, az amúgy is egyre átalakuló nyilvánosságot. A digitalizált „cyberspace”¹² fennhatóságára, a média és az információ műviségére Derrida két neologizmussal utal. Az egyik kifejezés

8 Derrida: *Marx kísértetei*. Az adósállam, a gyász munkája és az új Internacionálé. Jelenkor Kiadó, Pécs 1995, 82.

9 Uo. 74.

10 Uo. 75.

11 Uo. 88.

12 Derrida: *Hit és tudás*. A „vallás” két forrása a pusztaság határain. i. m., 43.

az *Artefaktualitát*,¹³ ahol az *Arte* és az *Artefakt* a műviségre, a kreáltságra utal, a *Fakt* a tényt és a tényt szerűséget jelzi, az *Aktualitát* pedig az aktualitást, az *actualité* franciául konkrétan a híreket is jelenti. Ezzel is jelezve, hogy az információk, a „tények” sohasem készen álló dolgok, hanem művek, kreáltak, hierarchizáltak, szelektívek, manipulatívak, ugyanakkor technikai úton hozzáférhetőek, azt sugallva, mintha a média feladata lenne a „tények” előállítása. Erre utal Derrida másik kifejezése, az *Aktuivirtualitát*,¹⁴ ahol az *Aktualitát virtuális* úton érhető el, virtuális valóságot, *virtual reality* produkálva.

Manuel Castells médiászociológus ugyancsak hangsúlyozza, hogy „a hagyományos politikai rendszerek válsága és az új média, a politikai kommunikáció és információ drámaian növekvő térhódítása, az új média által kebeleződik be”.¹⁵ Az új információs technika kiváltságos helye által egyfajta információs média, média által befolyásolt politika, média-logika-politika körvonalazódik mint egyfajta „virtuális demokrácia”,¹⁶ „telekrácia”,¹⁷ ezzel együtt pedig a manipuláció kérdése, a fantomállamok jelenléte, a business-politika és a politikai marketing kap teret, csorbítva a demokrácia működőképességének lehetőségét. Derrida dekonstrukciójában kifejti a demokrácia azon deficitjét is, hogy a parlamentáris viták lebonyolítói, politikusai egyfajta mediatisztikus reprezentációvá, marionettfigurává, tévésztárrá formálódnak, éppen ezért politikailag hiteltelenné is válnak.¹⁸ A demokratikus teret és a demokratikus Európát belülről gyengíti tovább a gazdasági manipuláció és lobby, az orwelli nagy testvérhez hasonló, de jól technicizált informatikai,

13 *Echographie*. Fernsehgespräche, übers. v. Horst Brühmann, Wien 2006.

14 Uo.

15 Manuel Castells: *The information Age: Economy, Society and Culture Vol. II. The Power of Identity*. Blackwell Publishers, Oxford 1997. – „The crisis of traditional political systems and of the dramatically increased pervasiveness of the new media, political communication and information are essentially captured in the space of new media.”

16 Léo Scheer: *La démocratie virtuelle*. Flammarion, Paris 1994.

17 *Esprit*: Editorial: face à la télécratie. 1994. 5. 3–4.

18 Vö. Derrida: *Marx kísértetei*, 89.

telekommunikációs és műholdas megfigyelés, a szponzárs botrányok, a korrupció, ugyanakkor a kulturális, nemzeti, etnikai, nyelvi, gazdasági, vallási és szemléletbeli különbözőségek érdekegyeztetésének problémája és a nacionalizmus új térhódítása.

Derrida dekonstrukciójában a metafizikai hagyomány kritikája, ugyanakkor e hagyomány nyelvezetéhez és fogalmi rendszeréhez kötődő dekonstruktív szándék az 1980-as évektől politikai vonatkozásaiban aktualizálódik. A derridai „klasszikus dekonstrukció” egyre inkább kiterjed a politikai és az etikai-politikai fogalmak, koncepciók analizisére, mint az igazságosság, felelősség, demokrácia, vendégszeretet, megbocsátás, barátság, szuverenitás olyan művekben, mint a *Rogues, No Apocalypse, Racism's Last Word, Laws of Reflection, Psyche, Declarations of Independence, Politics of Friendship, Of Hospitality, On Cosmopolitanism, Affirmative Deconstruction, Force of Law*. Mindezzel Derrida a dekonstrukció etikai, politikai és jogi applikációját jeleníti meg, azonban ellent is mond annak, hogy *ténylegesen* lett volna a dekonstrukcióban bármiféle „fordulat”, éppen azért, mivel a dekonstrukció voltaképpen mindig is – a metafizikai fogalmak elemzésekor is – a politikai, jogi és etikai problémák körül mozgott.¹⁹

Derrida konkrét fogalmak, koncepciók, konstrukciók felülvizsgálatát, dekonstrukciós analizisét célozza meg, egyfajta politikai dekonceptualizálást, a fennálló egységesítő etikai, politikai és jogi diskurzusok dekonstrukcióját. Mindezek hatására az utóbbi évtizedekben egyre inkább felerősödött a dekonstrukció hatása. Számos, a dekonstrukció szellemében íródott tanulmány a jogi diskurzusok és a *critical legal studies*, valamint intézmények és a jogi rendszerek legitimációs problémájának irányába kumulálódtak, a figyelmet a jogi döntéshozásnak az etikai, politikai és gazdasági karakterének irányába terelve.

Egyfajta posztmodern, posztstrukturalista, dekonstruktív, a különbség etikájának, politikájának, jogának és gazdaságának

19 Vö. Bates: *Crisis Between the Wars: Derrida and the Origins of Undecidability. Representations* 1990/1. 1–27. 6. „...deconstruction itself was *always already* about the political, the legal, the ethical, that these problems were already *central*...”

lehetőségéről tevődik fel újra és új konstellációban – az Európai Unióban – a nyelv, a politikai nyelvezet, a politikai fogalmi rendszerek és eljárásmodok kérdése, vagyis a fogalmak közegeinek, értelmezésének, használatának és praxisának a kérdése, egyes privilegiált metafizikai fogalmakhoz kötődő politikai jelentések és eljárásmodok megkonstruálásának a bírálata. A véget sejtető kánonok, mint a modernizmus vége, a humanizmus vége, a metafizika vége, a modern ember vége, a történelem vége, a modern apokalipszis kánonja inkább bizonyos fogalmak, fogalmi rendszerek, a nyelv, a metafizikai nyelvhasználat és a hozzá kapcsolódó rendszerek és intézmények kritikai igényét elevenítik fel szemben a formális retorikákkal.

2. „Mi” Európa, és „minek kell lennie”? – „Új” konstelláció, régi fogalmak: kultúra és kulturális sokféleség – „clean and superclean”

Az utóbbi évtizedek nyomán mélyreható társadalmi változások jelentkeznek Európa vonatkozásában. Az Európai Unió megalakulása, terjeszkedése, globalizáló tendenciája, Közép-, Kelet- és Dél-Kelet-Európára való kiterjedése, valamint a jövőre vonatkozó terjeszkedési tervei (lásd: Macedónia volt Jugoszláv Köztársaság, Izland, Montenegró, Szerbia, Törökország, potenciális jelöltként: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Koszovó)²⁰ következtében a kooperáció kérdései – amelyek a különböző kultúrák, vallások, nemzetállamok, etnikumok, nyelvcsoportok érintkezési felületein jelentkeznek – egyre inkább radikalizálódni látszanak. Az Európai Unió politikai, gazdasági és monetáris unió-képe; egységes piac- és valutaelve, ezzel együtt az Európa-szerte megjelenő gazdasági dekonjunkktúra; az EU belső határnyitása, ezáltal pedig a radikalizálódott mobilitás és migráció jelensége; ugyanígy a szélsőjobb oldali mozgalmak aktivizálódása új kihívások elé állítja a teoretikusokat. Európa új geopolitikai konstellációja a kulturális, vallási, nemzeti, etnikai és szemléletbeli

20 Vö. Bewerberländer im Zeitraum 2007–2013. In: <http://www.eib.europa.eu/projects/regions/enlargement/index.htm?lang=de>. 2013.09.16.

sokféleségek etikai, politikai, gazdasági és jogi találkozási felületeit és kooperációs vonatkozásait új értelem-összefüggésbe állítja.

Az olyan hagyományos nyugat-európai fogalmak pályafutása, mint az identitás, a kultúra, a nemzet, a kulturális, nemzeti és etnikai identitás, az EU-ban is felkapott „kulturális sokféleség”, valamint az ezekhez kapcsolódó eljárások és praxisok, illetve e fogalmakra épülő ideologizált rendszerek ellentmondásos képet mutatnak az EU-ban fellelhető különbözőségek és partikularitások státusáról. Kérdéses ezért, hogy a modern fogalmak és a hozzájuk kötődő intézményi keretek átkozmetikázása és továbbideologizálása elég lehetne-e az újonnan kialakult EU működőképességének lehetőségére. A valamelyest átkozmetikázott politikai struktúrák és az egységesítés ideológiai gépezetei nem a különbözőségek kooperációs lehetőségeire épülnek, hanem az unifikáció elvére, annak ellenére, hogy az egységesítéssel összefüggő, azt alátámasztani szándékozó fogalmak, egyetemes nyilatkozatok maguk is ellenállni látszanak a merev definíciós és kategorizációs kísérleteknek, egy egységes definíció és a hozzá kapcsolódó egyetemes eljárasmód, univerzális praxis lehetőségének.

Az egyik legvitatottabb definíciós probléma az identitás, a kultúra, a kulturális identitás, a kulturális sokféleség kérdése, vagyis az öndefiníció kérdése, és az ehhez rendelhető etika, politika, gazdaság és jog. E fogalmak kifejezetten nyugati koncepciók, „nyugati kultivációk”,²¹ a körülöttük kialakult diskurzusok pedig a logocentrizmussal (etnocentrizmus mint logocentrizmus),²² az egységsszemlélet ideológiájával állnak összefüggésben. Derrida nem ok nélkül hangsúlyozza, hogy vajon „a kulturális identitás» manapság a megfelelő szó-e, megfelelő szó-e »ma«, a mi napjainkban?»²³ Továbbá megfelel-e a posztmodern tapasztalatoknak a kulturális identitás hagyományos fogalmához kapcsolódó etika, politika,

21 Derrida: *What I Would Have Said*. In: *Negotiations : Interventions and Interviews, 1971–2001*. Stanford University Press, Stanford, California, 55–69. 65.

22 Vö. Derrida: *Semiotologie und Grammatologie*. Gespräch mit Julia Kristeva. In: Jacques Derrida: *Positionen*. Passagen, Graz–Wien 1986, 52–82. 53.

23 Vö. Derrida: *Das andere Kap. Die vertagte Demokratie. Zwei Essays zu Europa*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1992, 15. – „Ist »kulturelle Identität« heutzutage das rechte Wort, ist es das rechte Wort für »heute«, für den heutigen Tag?»

gazdaságpolitika, jog és intézményrendszer? A modernitás szellemében zajlik tovább a „*Ki a ...?*” és a „*Mi a ...?*” kérdésekre való válaszkeresés, ugyanakkor az egységes definíció és praxis kidolgozására és legitimálására, valamint univerzalizálására való makacs törekvés is. E törekvés nem rejtett szándéka az ember, a szubjektum meghatározásának, munkacímének és a hozzá kötődő praxis kidolgozásának az igénye, azzal párhuzamosan, hogy az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*, valamint az *Egyetemes Nyilatkozat a Kulturális Sokszínűségről* c. deklarációk körül kialakult diskurzusok nem egységesülni és letisztulni látszanának, mintsem differenciálódni.

Az 1988-as évtől egyre inkább kulcsfontosságú témává válik a „kulturális sokféleség”, a *cultural diversity*, nemzetközi és globális vonatkozásban egyaránt. Ennek fontosabb dokumentumai: a Régiók Bizottsága *Kultúra és kulturális sokféleség és ezek jelentősége Európa jövőjében*²⁴ (1998), G8 *Okinawa Közlemény* (2000), Európa Tanács *Nyilatkozat a kulturális sokféleségről* (2000),²⁵ Európai Unió *Alapjogi Charta* 22-es cikk, UNESCO *Egyetemes Nyilatkozat a Kulturális Sokszínűségről* és annak *Cselekvési Terve* (2001), az Európai Bizottság *Nemzetközi Egyezmény megalkotása a kulturális sokféleségért* (2003),²⁶ UNESCO *Egyezmény a Kulturális Kifejezések Sokszínűségének Védelméről és Előmozdításáról*²⁷ (2005), *Montréali Nyilatkozat* (2007).²⁸

24 Ausschuss der Regionen: *Stellungnahme zum Thema „Kultur und kulturelle Vielfalt und ihre Bedeutung für die Zukunft Europas“* (98/C 180/11). In: <http://new.eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:51997IR0447&from=DE>. 2013.09.16.

25 Council of Europe: *Declaration on cultural diversity*. In: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=389843>. 2013.09.16.

26 Kommission der Europäischen Gemeinschaften, Brüssel, den 27.8.2003. KOM. (2003) 520. Mitteilung der Kommission an den Rat und das Europäische Parlament: *Schaffung eines internationalen Instruments für die kulturelle Vielfalt*. In: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0520:FIN:DE:PDF>. 2013.09.16.

27 UNESCO-Konvention über den Schutz und die Förderung der Vielfalt kultureller Ausdrucksformen. In: http://www.unesco.de/konvention_kulturelle_vielfalt.html. 2013.09.16.

28 Die 1. Internationale LGBT-Menschenrechtskonferenz im Rahmen der 1. Welt Outgames vom 25. Juli bis 05. August in Montreal: *Der Erklärung von*

Nyilatkozik a kulturális sokféleség kérdéséről az Egyesült Államok és a Nemzetközi Távközlési Egyesület (ITU), ugyanígy számos olyan nemzetközi, regionális és civilszervezet értekezik a kulturális sokféleség kérdéséről, mint az Frankofónia Nemzetközi Szervezete (OIF), Nemzetközi Hálózat a Kultúrpolitikáról (INCP), Nemzetközi Hálózat a Kulturális Sokszínűségért (INCD), Ágazati Tanácsadó Csoport a Nemzetközi Kereskedelemről és Kulturális Iparágakról (SAGIT).

Ezek alapján körvonalazódni látszik, hogy a kultúra, a kulturális identitás, a kulturális sokféleség kérdése mindinkább központi szerephez jut, végeláthatatlan határozatot, okmány kötődik e kérdéskörhöz, globális, nemzetközi, regionális és civilszervezet egyaránt, ugyanakkor az EU csaknem védjegyévé igyekszik tenni a kulturális sokféleség kérdését.²⁹ A „kulturális sokféleség” kifejezés a különböző kontextusokban különböző és nem mindig világos jelentésekhez társul, és számos belső ellentmondást hordoz magában.

A kulturális sokféleség kifejezés nemzetközi megjelenése az 1990-es években két eltérő, ellentmondó vonatkozásban jelenik meg, egyrészt – a Kanada és Franciaország által indítványozott és – az UNESCO által képviselt *cultural diversity* mint az államok nemzetközi közösségének szervezési elve, amely a globalizáció ellenében fogalmazódik meg, az USA által formált kulturálisan

Montréal. In: <http://www.csgkoeln.de/Texte/website/ilga-welt/information/montreal.htm>. 2013.09.16.

- 29 A kulturális sokféleség, kiváltképp a „különbözőség”, a „diversity” jogi használata – az említett szerződésektől eltekintve – már Svájc szövetségi alkotmányában, Kanadában, Indonéziában megjelenik, és a kulturális pluralizmus alkotmányos védelme is számos alkotmányban helyet kap, kiváltképp Latin-Amerikában.

Ezek alapján lásd Svájc szövetségi alkotmányában: *Preambulum*, 2. és 69. cikk, Kanada 1982-es Alkotmánytörvény: 27. cikk, Dél-Afrikai Köztársaság: *Preambulum* „egyesülve sokféleségeinkben”, „united in our diversity”, 30. cikk, Kolumbia alkotmánya 7. cikk, Mexikói alkotmány 2. cikk, az Ecuadori Köztársaság alkotmánya 1. cikke, Bolívia alkotmánya 1. cikk. Vö. Armin von Bogdandy: The European Union as Situation, Executive, and Promoter of the International Law of Cultural Diversity – Elements of a Beautiful Friendship. In: *The European Journal of International Law; EJIL* (2008), Vol. 19 No. 2, 241–275. 244. Downloaded from <http://ejil.oxfordjournals.org/> by guest on January 24, 2014.

egységes globális társadalomkép ellenében. Másrészt a *cultural diversity* kifejezés a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) használatában – amely indítványozás az Ágazati Tanácsadó Csoport a Nemzetközi Kereskedelemről és Kulturális Iparágakról (SAGIT) szervezetétől származik – inkább alternatív globalizációként jelenik meg az USA globalizáló tendenciái ellenében.³⁰ A kulturális sokféleség kifejezés nemzetközi használatban egyrészt a kulturális szuverenitás és a nemzeti és kulturális politika szuverenitásának védelmét igyekszik biztosítani a nemzetközi befolyás ellenében, más értelemben és fogalomhasználatban pedig éppen a nemzetközi jogra hivatkozva indítványozzák a nemzeti sokféleség managementjeként.³¹

Egyrészt körvonalazódnak az értelmezési és definíciós nehézségek relevanciái, de ezzel egy időben aktivizálódnak is az ezekhez a fogalmakhoz kapcsolódó etikai, politikai és jogi keretek „pontos”, „egységes” meghatározására törekvő kísérletek. Az UNESCO által hangoztatott cselekvési terv szerint a cél „további előrelépést tenni az emberi jogok integráns részeként felfogott kulturális jogok tartalmának *pontos* értelmezése irányába”.³² Kérdés marad azonban az, hogy egy multipoláris konstellációban mi lehet a pontos értelmezés, ugyanakkor ki rendelkezik a pontos értelmezés kidolgozásának jogával, valamint a pontos értelmezéshez kapcsolódó praxis életbe léptetésének és működtetésének jogával. Kérdés marad ugyanakkor az is, hogy egy visszás, többértelmű fogalomra hogyan építhető egységes, univerzális eljárásmod.

30 Vö. uo. 245.

31 Vö. uo. 245. „The first international use of the notion »cultural diversity« aims at the defense of national cultural politics, cultural sovereignty, and self-determination against foreign and international influence. Its other use conflicts in a remarkable way with the first: cultural diversity here refers to the existence of international law parameters for national diversity management.”

32 UNESCO: *Egyetemes Nyilatkozat a Kulturális Sokszínűségről. A cselekvési terv főbb vonalai az „UNESCO Egyetemes Nyilatkozata a Kulturális Sokszínűségről” megvalósításáról. 4. cikk.* (Kiemelés tőlem – L. Zs.) In: www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/diversity/pdf/declaration_cultural_diversity_hu.pdf. 2014. 01. 20.

Az identitás, a kultúra, a kulturális identitás, valamint „Európa mint kulturális identitás”,³³ csakúgy, mint a kulturális sokféleség kérdése körüli terminológiai többértelműségek, bizonytalanságok és ellentmondások ellenére, ezek a fogalmak a szociokulturális, etikai, politikai, jogi és nem utolsósorban az Európai Unió közegébe beépült társadalmi és kommunikációs folyamatok alapterminusaiként jelennek meg. De az identitás, a kultúra, a kulturális identitás és a kulturális sokféleség fogalmi komplexitásával és heterogenitásával, differenciáltságával és ellentmondásosságával kapcsolatos tapasztalatok erőteljes elméleti és módszertani kételyeket támasztanak azok egységes értelmezésének és alkalmazhatóságának tekintetében. Éppen ezért nem célravezető a „kulturális sokféleség” jogi terminusként sem.³⁴

Az említett fogalmak etikai, politikai és jogi manipuláció tárgyává válnak, mivel a hozzájuk kötődő eljárásmodok attól függenek, hogy hogyan definiáljuk e fogalmakat,³⁵ illetve ki vagy kik rendelkeznek a definiálás jogával. Már az egyetemes emberi jogok és a társadalmi igazságosság kérdései olyan kifejezetten nyugati fogalmak tekintélyére és dominanciájára alapoznak, mint a szubjektum, a kultúra, a kulturális identitás, a kommunikáció, a konszenzus és a kooperáció egy bizonyos fogalmára és módjára, ahol a konszenzus és a kooperáció feltételeinek meghatározása a nyugat-európai demokráciák kiváltsága. A bevett és rögzült definíciók és eljárásmodok megadják a keretét a valamiképpen meghatározott szubjektumhoz, identitáshoz, kulturális identitáshoz, a kulturális sokféleségekhez,

33 Baudrillard – Sassatelli: Europe, Globalization and the Destiny of Culture. An Interview with Jean Baudrillard. *European Journal of Social Theory*. 2002/5. Sage Publications, London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, 521–530.

34 Vö. Armin von Bogdandy: i. m., 247. – „The notion »cultural diversity« is used in different, even diametrically opposed, senses, which seriously affects its usefulness as a legal term”.

35 Tekintsünk például az *Egyetemes Nyilatkozat a Kulturális Sokszínűségről* c. UNESCO-deklaráció definíciójának problematikusságára. Erre hívja fel a figyelmet Jens Badura a *Kulturelle Pluralität und Ethik* c. munkájában. Lásd: *Kulturelle Pluralität und Ethik*. In: Mandry, Christoph (Hrsg.): *Kultur, Pluralität und Ethik*, Münster/Hamburg/London, 2004. 17–38.

és végül az emberhez társuló értékek és lehetőségek, morális, politikai és jogi kereteinek egy bizonyos tárházát, ugyanakkor univerzalitás igényt támasztanak anélkül, hogy felzárkóztatható lenne mögéjük egy univerzalizálható eszme.

3. Az „egyesülve a sokféleségben” – avagy a sokfélésség mint az egység jelszava?

Európa népei az egymás közötti egyre szorosabb egység létrehozása során úgy döntöttek, hogy osztoznak a közös értékeken alapuló békés jövőben.

Az Európai Unió Alapjogi Chartája³⁶

The image of a peaceful, cooperative Europe, open toward other cultures and capable of dialogue, floats like a mirage before us all. We welcome the Europe that found exemplary solutions for two problems during the second half of the twentieth century.

Jürgen Habermas, Jacques Derrida³⁷

A homogenitás, az egység, a nemzeti egység, a nemzetállam a modernitáshoz kötődő nyugat-európai koncepciók, ami pedig a kulturális különbségek orvoslásának palettáján megjelent, az nem volt más, mint az etnikai tisztogatás vagy az asszimiláció, illetve integráció. Az EU mint egykori Európai Gazdasági Közösség, „gazdasági és politikai partnerség” lényegileg egy reakcióként értelmezi magát a kulturális különbségek kérdésére, a kulturális sokféleségek problémájára. Ahogyan arra az EU jelmondata is utal: *Egyesülve a sokféleségben, In Vielfalt geeint, United in diversity*, az

36 Az Európai Unió Alapjogi Chartája. Preambulum. (2010/C 83/02).

37 Jürgen Habermas and Jacques Derrida: February 15, or What Binds Europeans Together: A Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core of Europe. *Constellations*. Vol. 10, 2003/3. 291–297. 293–294.

Unió éppen a „sokféleségre és a szupersokféleségre” kíván gyógyír lenni, az emberi jogok védelmére és előmozdítására apellál, a kulturális sokféleség védelmezőjeként lép fel, a poszt nacionális álom „megvalósulása”. De kérdés az, hogy hogyan viszonyul a „kulturális sokféleség” és a „sokféleségek egysége”, a „sokféleség” az „egyesüléshez”, továbbá az is, hogy mindez milyen etikai, politikai és jogi, ugyanakkor gazdasági kérdéseket vet fel.

Az EU által hirdetett alapértékek az emberi méltóság, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság és az emberi jogok tisztelete, amelyeket az Európai Unió Alapjogi Chartája is összefoglal. Az EU emberi jogokkal kapcsolatos politikájának középpontjában a polgári, politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális jogok állnak. Az EU elve a tolerancia, a párbeszéd, a kultúrák sokszínűségének tisztelete – „a kulturális sokszínűség védelme etikai parancs”³⁸ –, holott az EU folytatja az egységesítést, „törekedve a kulturális sokszínűségnek és az emberiség egységének elismerésére”.³⁹ Habár az EU céljai között szerepel a kultúrák sokszínűségének megőrzése és előmozdítása, valamint az, hogy harmonikus kapcsolatot biztosítson „a plurális, változatos és dinamikus kulturális identitással rendelkező emberek és csoportok között”,⁴⁰ ugyanakkor kulturális jogokat is szorgalmaz a kulturális sokszínűség elősegítésére,⁴¹ de úgy, hogy a kultúrát megőrző és előmozdító támogatása addig érvényes, ameddig „az Unión belüli kereskedelmi és versenyfeltételeket nem befolyásolja a közös érdekekkel ellentétes mértékben”.⁴² Az EK-Szerződés 151. cikkének alapján a „Közösség hozzájárul a tagállamok kultúrájának

38 UNESCO: *Egyetemes Nyilatkozat a Kulturális Sokszínűségről*. Negyedik Cikkely – Az emberi jogok mint a kulturális sokszínűség biztosítékai. In: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/diversity/pdf/declaration_cultural_diversity_hu.pdf. 2013.09.16.

39 Uo. A Közgyűlés nyilatkozata.

40 Uo. Második Cikkely – A kulturális sokszínűségtől a kulturális pluralizmusig.

41 Uo. Ötödik Cikkely – A kulturális jogok mint a kulturális sokszínűség elősegítői.

42 *Az Európai Közösséget Létrehozó Szerződés Egységes Szerkezetbe Foglalt Változata* (Róma, 1957. 03. 25, utoljára módosítva a 2003-as Csatlakozási Szerződés által).. 87. cikk 3/d.

virágzásához, tiszteletben tartva nemzeti és regionális sokszínűségüket, ugyanakkor előtérbe helyezve a közös kulturális örökséget”.⁴³ Vagyis az EU folytatja az egységesítést, „előtérbe helyezve a közös [?] kulturális örökséget”,⁴⁴ anélkül azonban, hogy világos lenne, hogy mit takar ez a „közös” érdek. Ezek alapján az EU egyrészt a kulturális diverzitást, a nemzetállamok és Európa régióinak partikularitásait hangsúlyozza, de másrészt megfogalmazza az *európai kultúra* és az *európai identitás* előmozdításának igényét,⁴⁵ Európa *egységének* hangsúlyozását. Így az Európához – és Európát kisajátítva az EU-hoz – mint közös kultúrához való tartozás az „európai identitás” lényegi eleme.⁴⁶

A kulturális sokféleség és a diverzitás képviselője, valamint az egységesítés gépezete közötti viszony számos ellentmondást hordoz magában, politikailag és jogilag egyaránt. Egyrészt nem átlátható a tagállamok szuverenitásának helyzete. Habár az UNESCO a *Kulturális Kifejezések Sokszínűségének Védelméről és Előmozdításáról* szóló egyezmény 2. cikkében hangsúlyozza az államok szuverén jogát – „Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának és a nemzetközi

43 *Az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés Egységes Szerkezetbe Foglalt változata. Az Európai Unió Alapjogi Chartája*. XIII. Kultúra 167. Cikk 1. (az EKSz. korábbi 151. cikk).

44 Uo.

45 Utalás az EVG 151. cikkelyére. Otto Singer: EU-Kulturpolitik nach Lissabon. In: *Wissenschaftliche Dienste, Deutscher Bundestag*. WD 10-3010-071/10. 7. In: http://www.bundestag.de/dokumente/analysen/2010/EU-Kulturpolitik_nach_Lissabon.pdf. 2013.09.16. – „Die vertraglichen Regelungen betonen einerseits die kulturelle Diversität und die damit zum Ausdruck gelangenden Partikularitäten in den Nationalstaaten und Regionen Europas, formulieren aber andererseits den Anspruch, europäische Kultur und europäische Identität zu fördern.”

46 Lásd: *Mitteilung der Kommission vom 17. Dezember 1987 über neue Impulse für die Aktion der Europäischen Gemeinschaft im kulturellen Bereich* (KOM(87)603). In: http://bookshop.europa.eu/de/neue-impulse-fuer-die-aktion-der-europaeischen-gemeinschaft-im-kulturellen-bereich-pbCBNF87004/downloads/CB-NF-87-004-DE_C/CBNF87004DEC_002.pdf?pgid=y8dIS7GUWMdSR0EAlMEUUsWb0000Yahk-AvY;sid=63kUdI7m4vgUd94IkVKK0-zDSbp0JCwllky=?FileName=CBNF87004DEC_002.pdf&SKU=CBNF87004DEC_PDF&CatalogueNumber=CB-NF-87-004-DE-C. 2014.01.13.

jog alapelveinek megfelelően az államoknak szuverén joguk van arra, hogy intézkedéseket és szakpolitikákat fogadjanak el annak érdekében, hogy területükön védjék és előmozdítsák a kulturális kifejezőmódok sokszínűségét⁴⁷ –, azonban a szuverenitás elve nem védi a nemzeti kultúrákat az EU-s integráció folyamatában.⁴⁸ Ezek alapján a kulturális különbség mint a nemzetközi jog elve inkább korlátozza a szuverenitást, ugyanakkor a tagállamok a nemzetközi jog értelmében nem rendelkeznek szabadsággal az EU alakítására sem.⁴⁹ Ilyen vonatkozásban a „kulturális sokféleség” nemzetközi használata bizonyos értelemben olyasmivé válik, mint ami elősegíti a szupranacionális egységesülést.

A kulturális sokféleség, a diverzitás képviselője és az egységesítés gépezete közti ellentmondásos viszony másik lényeges eleme a kisebbségek helyzete. A kisebbségek esetén, mint láttuk, az EU nem rendelkezik kompetenciával a tagállamok „diversity management” joga tekintetében. Az EU nem lépett fel a tagállamokbeli kisebbségek önrendelkezésének érdekében, nem lépett korábban az Észak-Írország, Katalónia, a Baszkföld régió, Dél-Tirol kapcsán sem, és rendezetlen a magyar kisebbségek helyzete is. Az európai alkotmány létrehozásáról szóló szerződésben alig jelenik meg utalás a kisebbségek kérdésére. Az I. 2. cikkely szerint „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság és az emberi jogok tiszteletben tartásának értékein alapul, beleértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait”,⁵⁰ azonban ez még nem biztosít kompetenciákat a kisebbségeknek.

47 Az Európai Unió Tanácsa: Brüsszel, 2006. május 16. *A Tanács határozata a kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról szóló UNESCO-egyezmény megkötéséről.* 8668/06. In: <http://ec.europa.eu/culture/portal/action/diversity/pdf/st08668.HU06.pdf>. 2013. 09. 16.

48 Vö. Armin von Bogdandy: i. m., 242.

49 Uo. 252.

50 Lásd: *Treaty establishing a Constitution for Europe*, Conference of the Representatives of the Governments of the Member States, Brussels, 29. October 2004. CIG 87/2/04. In: <http://www.consilium.europa.eu/igc/pdf/en/04/cg00/cg00087-re02.en04.pdf>. 2013.09.16.

Nem világos az emigránsok státusa és helyzete sem, hiszen az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó *Szerződés az Európai Közösség létrehozásáról*, más néven az EGK – Szerződésben az emigránsokra, a menekültekre vonatkozó törvénykezések értelmezhetőek merev integrációs politikaként és asszimilációs politikaként.⁵¹ Ennek ellenére azonban folyamatosan hangoztatott a kulturális sokféleségek védelme, az emigránsok, a harmadik állambeliek kultúrájának és nyelvének védelme.⁵² Armin von Bogdandy jogász szerint az *Immigrant Integration Policy in the European Union* 2004-es szerződése is magában hordozza az asszimilációs politika veszélyét.⁵³

Mindennek ellenére a „kulturális sokféleség” kifejezés csaknem az EU védjegyévé válik, holott a sokféleségre való apellálás mögül az egységesülés, az unifikáció ugyanúgy kiolvasható. Mindezzel az EU optimista értelmezésben egy „egydimenziós sokféleséget”, (*eindimensionale Vielhaft*)⁵⁴ produkál egy „komplex sokféleség” (*komplexe Vielhaft*) rovására. Vagy még inkább a multipolaritásra való apellálás mögött a kultúrák és a kulturális sokszínűség védelmét

51 *Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community*. 24.12.2002. C 325/33. *Official Journal of the European Communities*. In: http://frontex.europa.eu/assets/Legal_basis/12002E_EN.pdf. 2013.09.16.

52 Council of the European Union: *Council conclusions of 19 Nov. 2004 on the 'Immigrant integration policy in the European Union'* 14615/04. In: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/82745.pdf. 2013.09.16.

53 Vö. Armin von Bogdandy: i. m., 249. 52. lábjegyzet: „However, the integration policy of the EU remains in need of being observed closely, in spite of the general recognition of cultural diversity, since respect for the basic values of the EU called for in numeral 2 of the Council conclusions of 19 Nov. 2004 on the 'Immigrant integration policy in the European Union', Council Doc. No. 14615/04, at 19 ff, as well as the demand for a basic knowledge of the host society's language, history, and institutions in numeral 4 could also lead to a policy of assimilation, especially in the context of their national counterparts.”

54 Kraus: *Komplexe Vielhaft und Identitätspolitik in Europa* 19–37. In: Gertraud Marinelli-König, Alexander Preisinger (Hg.): *Zwischenräume der Migration. Über die Entgrenzung von Kulturen und Identitäten*. Transcript Verlag, Bielefeld, 2011. 31.

és előmozdítását célzó kultúrpolitika mögött egy kulturális erózió zajlik, mégpedig a differenciák eróziója, így a *kultúra* egyre inkább egy univerzális nyelv, egy közös nevező (*common denominator*)⁵⁵ felé tendál. Így az EU-nak a „kulturális sokféleség” jogi terminusa az identitás, a személyi, szociális, politikai identitás megkonstruálására, megformálására hangolódik.⁵⁶

Az EU szimbóluma „Európa tágabb értelemben vett egységét és identitását is szimbolizálja”,⁵⁷ azonban egyáltalán nem világos, hogy mit is takar ez az európai identitás. Az Európáról való diskurzus „*ein traditioneller Diskurs der Moderne*”,⁵⁸ de nem igazán tudni, hogy mi is az úgynevezett Európa, hol vannak és lehetnek annak határai, „mi” Európa, ahol a „mi” mindinkább egy idea, csaknem utópia, akárcsak az identitás fogalma.⁵⁹

Az EU identitást konstruál és integrál, ugyanakkor egységes belső piacot, „el-európaíesodást”, politikai és gazdasági uniót kínál transznacionális integráció, piacintegráció, valutaunió, standardizálás, Kaufland-invázió által. Európa kulturálisidentitás-diskurzusa inkább egy kapitális diskurzus,⁶⁰ a modernitáshoz kapcsolódó diskurzus, egy gazdasági-politikai diskurzus marad, ahol a harc a kulturális hegemoniáért zajlik, egy kapitális kommunikációban, kapitális tudományos probléma kijelölésében és az úgynevezett demokráciában. Ennek tükrében úgy tűnik, hogy egyfajta neokolonizáció, az európai és főként a nyugat-európai államok termékeinek globalizálódása, terjedése zajlik. Így a globalizálódás mint a kulturális, gazdasági, kapitális globalizálódás és integrálódás jelenik meg, ugyanakkor nyelvi hierarchizálás

55 Vö. Baudrillard – Sassatelli: i. m., 521. – „Culture becomes a kind of, a common denominator.”

56 Vö. Armin von Bogdandy: i. m., 246. – „The conceptual innovation of ‘cultural diversity’ as a concern and as a legal term is that it is about the formation of identities, of individual, social, political identities.”

57 Lásd az Európai Unió honlapján: http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/flag/index_hu.htm. 2013.09.16.

58 Derrida: *Das andere Kap. Die vertagte Demokratie. Zwei Essays zu Europa*. i. m., 25.

59 Baudrillard – Sassatelli: i. m., 522.

60 Vö. Derrida: *Das andere Kap. Die vertagte Demokratie. Zwei Essays zu Europa*. i. m., 27. – „...man die kulturelle Identität Europas als einen *kapitalen* Diskurs begreift”.

zajlik, annak ellenére, hogy a cél „előmozdítani a nyelvi sokszínűséget”.⁶¹ Éppen ezért az ún. sokféleség egy kommersziális (multi) kulturalizmusnak, egyfajta nacionalista (multi)kulturalizmusnak is tekinthető, globalizáló tendenciájú imperializmusnak.

Lyotard a tudás státusának vizsgálatában – Marxnak az áru és az elárusodás folyamatának elemzéséhez kötődve – rámutatott az ismeret és az információ elárusodására, arra, hogy ezek a javak egyik formájává, „informatikai áru”-vá (*type of informational bits*)⁶² válnak. Ugyanígy a kultúra vonatkozásában is érvényes az elárusodás folyamata, a kultúra is a kereskedelmi piackapitalizmus termékévé válik, ahol a kultúra mint piac, áru, tőke és ipar jelenik meg a „kulturkapitalizmus”,⁶³ a „kulturipar”, a kommersziális manipuláció és a tőke technopolitikájának korában, ahol a kulturális sokféleség egy finansiális dimenziót nyer a kulturák piacán.⁶⁴ A politikailag ideologizáltan megkonstruált identitások és a kulturák új piacokként és tőkékként jelentkeznek. A kulturális identitás mint tőke jelenik meg, amelyhez egy nacionalista hegemonia és annak politikai jogrendszere társul,⁶⁵ ahol a kultúra és az identitás nevében zajlik az egység kikovácsolása, a kulturális erózió egy ún. „transnational pseudo-federation”-ben,⁶⁶ annak ellenére, hogy „figyelmet kell fordítani az alkotások kínálatának sokszínűségére [...], valamint a kulturális javak és szolgáltatások egyediségére, amelyek mint az identitás, az értékek és a jelentéstartalom iránymutatói nem kezelhetők pusztán áru vagy fogyasztói cikk gyanánt”.⁶⁷

61 UNESCO: *Egyetemes Nyilatkozat a Kulturális Sokszínűségről. A cselekvési terv főbb vonalai az „UNESCO Egyetemes Nyilatkozata a Kulturális Sokszínűségről” megvalósításáról* – 10. Előmozdítani a nyelvi sokszínűséget a világhálón és elősegíteni az egyetemes hozzáférhetést a világhálón keresztül minden információhoz a közélet terén.

62 Lyotard: *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester University Press, 1984, 15.

63 Derrida: i. m. *Das andere Kap. Die vertagte Demokratie. Zwei Essay zu Europa*. 50.

64 Vö. Baudrillard – Sassatelli: i. m., 525. – „...there is a financial dimension, an economic dimension, there will be a market of culture”.

65 Derrida: *Das andere Kap. Die vertagte Demokratie. Zwei Essay zu Europa*. i. m., 37.

66 Baudrillard – Sassatelli: i. m., 525.

67 UNESCO: *Egyetemes Nyilatkozat a Kulturális Sokszínűségről*. Nyolcadik Cikkely – Kulturális áruk és szolgáltatások: egyedi természetű javak.

Európa új konstellációjában a fennálló rendszerek a hagyományos modern fogalmakra épülnek, univerzalizáló és totalizáló igénnyel lépnek fel, ahol a multikulturalizmus és a kulturális sokféleségre való apellálás mögött zajlik a kulturális dominancia továbbépítése, a neokolonizáció, a katonai-kapitalista hegemonia kiterjesztésének igénye a „»humanitárius« stratégia vagy a »béke fenntartása«”⁶⁸ címén. Azonban – amint erre már láthattunk példát – az egyetemes emberi jogok nevében vagy az emberiség ellen elkövetett bűncselekmények ellenében zajló humánus-politika gyakran nyelvi-politikai-militáris manipuláció tárgyává válik, és ellentmondásos stratégiákat mutat.

4. Egység, Európa, identitás – metafizika-politika és dekonstrukció

The philosophical national identity come to terms with a non-identity, that it does not exclude the existence of a relative diversity and the expression of this diversity, possibly as a minority.

J. Derrida⁶⁹

A nemzeti közösségnek »a sokaság egysége« metaforájában az egység egyszerre jelenti a társadalminak a homogén üres időben totalizálásra törekvését és az eredeti minusz, a kevesebb mint-egy ismétlését.

Homi K. Bhabha⁷⁰

A metafizikai hagyomány és annak fogalmi rendszere, valamint a metafizika-politikai fogalmak és az ezekhez kötődő praxisok az

68 Derrida: *Hit és tudás*. A „vallás” két forrása a pusztaság és határain. 84.

69 Derrida: *The Ends of Man. Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 30, 1969/1. 31–57. 33.

70 Homi. K. Bhabha: *Disszemináció: A modern nemzet ideje, története és határai*. In: N. Kovács Tímea (vál.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest 1999, 85–121. 103.

Európai Unió vonatkozásában is rendelkeznek némi relevanciával. Derrida a *Marx kísérteteiben* körvonalazódó demokráciakritikájában utal arra, mintha egy új világtrend formálódna, mintha egyfajta „új internacionálé”⁷¹ körvonalazódna – mindez párhuzamba állítható az EU politikájával is.

Relevanciával bír az EU vonatkozásában az „internacionálé” mint egységesítés, ahol a kulturális sokféleség éppenhogy integrációs bázisként értelmezhető. A „sokféleség”, a „*diversity*” és a „kulturális sokféleség” védelmének ideológiája önmaga ellentétébe megy át, és az egységesítés elveként funkcionál, a sokféleség politikája így egységesítésbe, standardizálásba, kategorizálásba, univerzalizálásba, egy másik globalizáló tendenciába megy át, amely normatív igénnyel lép fel, egyetemes emberi értékekre hivatkozik, a kulturális sokféleséget pedig közösségépítő, identitáskonstruáló, unifikációs elemként láttatja, ugyanakkor közös jogi intézményszerűsítés megcélzására használja. Az EU egyrészt a pluralisztikus társadalmi modell megjelenítőjeként lép fel, mint ellenhierarchikus, poszt nacionális konstrukció, másrészt viszont az egységesülés, a hierarchiaépítés és egy szuperállamra való törekvés is ugyanúgy megfigyelhető. Egyrészt a különbözőségek afirmálásának retorikájaként, másrészt pedig az emberiség egyetemes felfogásának és a közös érdekeknek a retorikájaként jelenik meg, egyfajta univerzális értékteremtés felé tendálva.

Az EU a „kulturális sokféleség” nemzetközi jogának segítségével erősíti az úgynevezett európai identitás konstruálását és Európa egységének kiépítését, így a „különbözőség” és a „kulturális sokféleség” jogilag egy absztrakt, manipulatív fogalomká válik, amely éppen az egységesítést és az integrációt szolgálja. Ezek alapján körvonalazódnak látszik a *kulturális sokféleség* számos belső ellentmondása, ezek az ellentmondások pedig sokasodni látszanak a kifejezésekhez társuló jogi vonatkozások tekintetében.

Relevanciával bír az EU vonatkozásában a munkanélküliség, a piac, az új technológiák, az új világméretű versengés, a munka, a termelés új neve és felfogása. Ugyanígy a gazdasági-politikai dominancia kiépítése, „a liberális piac fogalmában, normáiban és

71 Derrida: *Marx kísértetei*, 94.

realitásában rejlő ellentmondások”:⁷² pl. kizáródik a piacról az, akinek a bekapcsolása volna a cél, annak ellenére, hogy az EU-ban cél olyan fejlesztés kivitelezése, amely alapján „minden ország, különösen a fejlődő és az átalakulóban lévő országok olyan kultúripart hozhassanak létre, mely megállja a helyét, és versenyképes.”⁷³ Kérdés marad azonban, hogy hogyan védjük meg érdekeinket a világpiaccon, ha meg is kívánjuk őrizni különbözőségeinket; továbbá az, hogy az egységes piac és egységesítő gazdaság gépezete valóban a gazdasági különbözőségek csökkentését és a versenyképességet szolgálja-e vagy sem; valamint az is, hogy az egységes piac és gazdaság elve képes-e a „különböző gazdaságok politikája, avagy a különbözőségek gazdasága”⁷⁴ érvényesítésére.

A fenntartható fejlődés, az egyetemes béke és a jólét retorikája a különbözőségekkel, a gazdasági dekonjunktúrával, a társadalmi kérdések differenciálódásával, az értékek és érdekek többpólusúvá válásával, az abszolút heterogenitás eldönthetetlenségével (*politicality of undecidability*)⁷⁵ áll szemben. Összeegyeztethetetlen imperatívuszok állnak egymással szemben, hiszen kinek a kulturális, nemzeti, etnikai, nyelvi, politikai, morális, erkölcsi, gazdasági, hatalmi helyzete, kritériumai és legitimációja dominál az egységesben, a „közös”-ben? Ilyen megfontolásból hangsúlyozza Lyotard, hogy a „racionális ész” politikája helyett a „vélemények politikája” nyer teret.⁷⁶

Relevanciával bír az EU vonatkozásában az univerzalizálható és totalizáló eszmerendszerek életképességének kérdése, hiszen

72 Uo. 91.

73 UNESCO: *Egyetemes Nyilatkozat a Kulturális Sokszínűségről*. Kulturális Sokszínűség és Nemzetközi Szolidaritás. Tizedik Cikkely – Az alkotás és a terjesztés kapacitásainak fejlesztése az egész világon.

74 Docherty: *Postmodern Characterization: The Ethics of Alterity*. In: Smyth, Edmund J. (ed.): *Postmodernism and Contemporary Fiction*. Batsford, London 1991, 169–189. 184. – „the politics of a »different economy«, or an economy of difference”.

75 Vö. Derrida: *Ethics and politics today*. In: *Negotiations: Interventions and Interviews, 1971–2001*. Stanford University Press, Stanford, California, 295–315.

76 Vö. Lyotard – Thébaud: *Politik des Urteils*. Diaphanes, Zürich 2011, 130. „Wir müssen also eine Politik der Meinung machen”.

a morál sem univerzalizálható,⁷⁷ de kérdéses egyfajta „heterogén egység” lehetősége is, hiszen nincs egységes értelmezési és értékelési rendszer, nincsenek metaszabályok, sem egységes, univerzális metanyelv, amely a különböző töredezettségek diskurzusait egybefogja, és nincs univerzális politikai gazdaság.⁷⁸

Az egységesítés helyett a kommunikáció, az interakció, a konszenzus és a kooperáció kérdései radikalizálódnak, és lépnek fel *dekonstrukciós igény*vel. Lyotard rámutat arra, hogy a hierarchia hogyan nyomja rá bélyegét a kommunikációra: a kommunikáció kinek és minek a kommunikációja lesz? Ki mondja meg, hogy mit lehet kommunikálni? Mi lesz tulajdonképpen a kommunikáció: manipuláció, információcsere, a véleménymondás szabadsága vagy párbeszéd? A már meglevő hierarchikus konstelláció és konszenzusz-fogalom rögzült praxisa helyett szükségessé válik a konszenzus, a kommunikáció és a kooperáció hierarchikusságának, normáinak, formalizmusának és technikai jellegének dekonstrukciója, a másik és az idegen, a menekültek és az emigráltak politikai státusának, a szuverenitásnak, a „biopolitikai” és a kisebbségi kérdéseknek az ártértékelése.

Az EU – retorikája ellenére – nem veszi figyelembe, hogy a nyelvjátékok pluralitása, az életformák heterogenitása ellehetetleníti és egyúttal értelmetlenné is teszi a különbözőségek egységesítését. Egy univerzális rendszer és a rendszerfogalom kiépítése helyett „a metadiskurzusok pluralitása”⁷⁹ szorgalmazódik. *A különbség etikája, politikája, joga, gazdasága, „igazságossága”* nem vethető alá egyetlen modellnek⁸⁰ vagy egyetlen modellrendszernek, egyetlen legitimá-

77 Vö. Moebius: Emmanuel Lévinas› Humanismus des Anderen zwischen Postmoderner Ethik und Ethik der Dekonstruktion: Ein Beitrag zu einer Poststrukturalistischen Sozialwissenschaft. In: S. Kollmann, K. Schödel (Hrsg.): *PostModerne De/Konstruktionen Ethik, Politik und Kultur am Ende einer Epoche*. Lit Verlag, Diskursive Produktionen Band 7. Text Kultur Gesellschaft 2004, 45–61. 46. – „Moral lässt sich nicht universalisieren”.

78 Lyotard: *Libidinal economy*. 104. – „...there is no universal political economy.”

79 Frank: *A megértés határai*. Egy „rekonstruált” diskurzus Habermas és Lyotard között. József Műhely Kiadó, Budapest 1999, 15.

80 Vö. Lyotard – Thébaud: i. m., 53. – „Die Frage der Gerechtigkeit lässt sich für eine Gesellschaft nicht in Bezug auf ein Modell lösen.”

ciónak. Nem vethető alá egy kiváltságos modellre épülő legitimációnak, hanem „egyetlen modell” nélküli, „objektív jog” nélküli, normanélküli, nem denotatív kijelentéseken és diskurzusokon⁸¹ alapuló „társadalmi igazságosságot”, eljövendő igazságosságot szorgalmaz,⁸² lezáratlan, nem előíró jellegű hiperbolikus etikát (*hyperbolische Ethik*)⁸³ sürget, mint a lehetséges lehetetlenségét vagy inkább a lehetetlen lehetőségét.

Ilyen összefüggésben egy ún. „egység” és egyfajta „differenciált” egység, a „kultúra kolonialitásának”⁸⁴ helyébe a *különbözőségekre alapozott kooperáció* igénye lép, a fennálló konszenzus és a kooperáció retorikájának dekonstrukciója. Mindezek alapján Európa új konstellációja és az új konstellációhoz kötődő fogalmak dekonstrukciós igényrel lépnek fel, ugyanakkor paradigmaváltást követelnek meg, megkérdőjelezve az olyan társadalmi totalitást jelző metaforákat, mint a „sokaságok egysége” és a „különbözőségek egysége”.

A dekonstrukció a metafizika-politika egységének, az emberiség metafizikai egységének, a kategorizálás, a standardizálás, a nyugati kultúra globalizálódásának kritikájaként jelenik meg, a nyugat-európai hegemonia ellenében fogalmazódik meg mint a metafizika-politika dekonstrukciója. A metafizika-politika dekonstrukciós igénye jelzi azt, hogy bizonyos hierarchizáló, egységesítő fogalmak, ugyanakkor ezek legitimáló tendenciái és az ezekhez kapcsolódó eljárásmodok is hierarchikussá válnak. A dekonstruktív szándék így a metafizika-politika hierarchikus dekonceptualizálása.

Számot kell vetni azzal, hogy a nemzetközi szervezetek működőképessége vagy működésképtelensége kapcsolatban áll olyan nyugat-európai koncepciókkal, fogalmakkal, amelyek a nemzetközi intézmények alkotmányainak lényegi elemét képezik. Szükségessé válik olyan fogalmak újragondolása, elmozdítása,

81 Vö. uo. 49. – „...ein Befehl sein Berechtigung nicht in einer denotativen Aussage finden kann”.

82 Vö. Derrida: *Gesetzkraft. Der »mystische Grund der Autorität«*. Frankfurt am Main 1991, 56. – „...die Gerechtlichkeit immer als ein »Zu-kommen«”.

83 Derrida: *Jahrhundert der Vergebung. Verzeihen ohne Macht – Unbedingt und Jenseits der Souveränität. Lettre International* 10, Berlin 2000, 10–18.

84 Derrida: *A másik egyenlősége*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2005.

mint az állam, a szuverenitás, a kultúra, a kulturális identitás, a kulturális sokféleség, a demokrácia, a kozmopolitizmus, olyan fogalmak elmozdítása, amelyek lényegét képezik a nemzetközi alkotmányoknak.⁸⁵ *A különbség etikája, politikája, joga, gazdasága, „igazságossága”* összefüggésében számot kell vetni azzal, hogy a nemzetközi jog intézményei – „normáik, alapvetésük, küldetésük meghatározása egy adott kultúrtörténet függvénye”.⁸⁶ Ennek következtében pedig „nem választhatóak el bizonyos európai filozófiai fogalmaktól”.⁸⁷ A nemzetközi és „egyetemes jog” érvényesítése mögött alapvetően egyes nemzetállamok uralma áll, „bizonyos államok hegemoniája alá állított, nemzetközi jog szolgálatába állított katonai erő”.⁸⁸

Mindezek alapján állítható, hogy egyre inkább aktualizálódó kihívásnak számít a kulturális identitás és a kulturális sokféleség, a *különbség* etikai, politikai, jogi és gazdasági vonatkozásának további problematizálása az Európai Unió vonatkozásában, reagálva az olyan, egyre inkább jogosultságot mutató irányzatokra, mint a *critical legal studies*. Szükségessé válik a fogalmak kritikai megközelítésén, dekonstrukcióján túl bizonyos beállítódások: a konszenzus, a kooperáció formalizmusának és technikai jellegének, hierarchikus struktúrájának dekonstrukciója, a kommunikáció és a tárgyalás kalkulatív jellegének dekonstrukciója, a fogalmi, argumentatív, techno-tudományos, realizstikus⁸⁹ kalkuláció dekonstrukciója.

Derrida az 1994-es áprilisi *International Conference for Humanistic Discourses*-hoz (1991) kapcsolódó kerekasztal-beszélgetés során azt teszi kérdéssé, hogy egy új univerzális közösség kiépítése kell hogy legyen a cél, vagy pedig meg kell változtatnunk ennek a

85 Derrida: *Ethics, Institutions, and the Right to Philosophy*. i. m., 26. – „We have to try and displace some concepts which are absolutely essential to these constitutions.” 26.

86 Derrida: *Marx kísértetei*. i. m., 93.

87 Uo.

88 Vö. 95.

89 Lyotard: *Das Inhumane*. Plaudereien über Zeit. Passagen Verlag, Wien 1989, 198. – „...nicht von der begrifflichen, argumentativen, technowissenschaftlichen und realistische Bestimmung”.

kozmpolitizmusnak az axiomatikusságait?⁹⁰ Európa és a különbözőségek kérdése figyelemre méltó összefüggésekkel rendelkezik: a nemzeti, kulturális, etnikai, vallási különbözőségek; a társadalmi osztálybeli különbözőségek; az állam és az egyház, az állam és a piac eltérő fejlődéstörténetei és intézményesülései; a konzervatív, liberális, szocialista, szélsőjobb beállítódások hagyományának különbözőségei; az állami semlegesség, továbbá a civil társadalom különböző képei; a demokratikus hagyomány különbözőségei; a tőke társadalmi különbségei stb. tekintetében. Mindezek nem teszik egyértelművé az unifikáció elvének szükségességét. A modern Európa múlt századbeli eseménysorozatai, a totalitárius rendszerek, a tömegmészárlás, a fasizmus és a kommunizmus, a holokauszt, a népirtás gyakorlata tudatában úgy tűnik, hogy az EU által megjelenített „kulturális sokféleség” toposza, illetve jogi fogalma nem oszlatja el az aggodalmakat a különbözőségek etikájának, politikájának, gazdaságának és jogának tekintetében a jövőre vonatkozóan sem. De kérdés marad az is, hogy az Európa új konstellációjával járó előnyök valóban meghaladják-e az életformák művi átformálásával, Európa ideologizált egységesítésével járó veszteségeket?

Rezumat

Metafizica și politica metafizicii în constelația nouă a Europei

Cuvinte-cheie: Derrida, Lyotard, democrație, unitate și diversitate, Uniunea Europeană, viziune post-structuralistă, postmodernă, deconstructivă, diversitate culturală

În studiul de față se conturează un fel de critică a metafizicii-politicii, în legătură cu conceptul „diversității culturale”, „cultural diversity”, cu referire la Uniunea Europeană, având ca repere teoriile post-structuraliste, postmoderne și deconstructive, critica metafizicii a lui J. Derrida și viziunea postmodernă a lui J.F. Lyotard. Rolul central îi revine complexității conceptuale, antinomieii conceptuale ce caracterizează

90 Derrida: *Ethics, Institutions, and the Right to Philosophy*. I. m., 26. – „Do we have to build a new universal community, or should we change the axiomatics of this cosmopolitanism.”

„diversitatea culturală”, greutății de a defini această diversitate. Totodată sunt discutate și aspectele eticii, politicii, economiei și dreptului legate de această diversitate culturală. Pe baza acestora se ivește problema statutului noii constelații a Europei, a Uniunii Europene, în dinamica „diversității” și „unității”, dar și întrebarea: în ce măsură diversitatea culturală poate fi văzută ca principiu al integrării?

Abstract

Metaphysics and metaphysics-politics in the new constellation of Europe

Keywords: *Derrida, Lyotard, democracy, unity and diversity, European Union, poststructuralist, postmodern, deconstructive approaches, cultural diversity*

In this study we focus on a kind of metaphysic-politic critic, referring to the term of “cultural diversity” in the context of the European Union, keeping in mind the poststructuralist, postmodern, deconstructive approaches, Derrida’s metaphysic-critic and the postmodern approach of J.F. Lyotard. To this end, notional complexity of “cultural diversity”, notional contradictory, definitional problematic, and, at the same time, the ethical, political, economical, and legal aspects of the actual notion of “cultural diversity” become a central place. Basing on these perspectives, the status of European Union raises the question of the new constellation of Europe, together with the question of “diversity” and “unity”, as well as the question of how the “cultural diversity” can be considered as a principal of integration?

Lurcza Zsuzsanna (1985, Székelyudvarhely) az MTA posztdoktori kutatási támogatás keretében az MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport (Budapest) tudományos munkatársa. Doktori disszertációját a Babeș–Bolyai Tudományegyetemen védte meg 2012-ben *A kulturális identitás mint hermeneutikai probléma* címmel. **Fontosabb publikációi:** Az identitás és az önmagasság létmódja. In: Lurcza Zsuzsanna, Veress Károly (szerk.): *Lehetséges identitás-interpretációk: a BBTE Filozófiai doktori iskola – fenomenológiai, hermeneutikai, alkalmazott filozófiai kutatások doktori program keretében készült tanulmányok*, Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2012, 65–94.; Önmagasságunk végessége. In: Veress Károly, Lurcza Zsuzsanna

(szerk.): *A végeség tapasztalata: hermeneutikai és alkalmazott filozófiai kutatások*. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár 2011, 65–79. Identitás és kommunikáció a posztmodernizmus kontextusában. In: Karikó Sándor, Szécsi Gábor (szerk.): *Válság és kommunikáció*. Áron Kiadó, Budapest 2012, 113–124.; Az identitás mint fogalom és (ön) kép In: Egyed Péter, Gál László (szerk.): *Fogalom és kép II*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár 2011, 71–86.; Kicsoda Zarathustra? Kicsoda a „Ki”? – Korszerűtlenség és dekonstrukció. In Veress Károly (szerk.): *A megfordíthatóság értelemdimenziói. Hermeneutikai és alkalmazott filozófiai kutatások*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár 2014; Szerkesztett kötet Veress Károllyal közösen: *Lehetséges identitás-interpretációk. A BBTE Filozófiai doktori iskola – Fenomenológiai, hermeneutikai, alkalmazott filozófiai kutatások doktori program keretében készült tanulmányok*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár, 2012; *A végeség tapasztalata. Hermeneutikai és alkalmazott filozófiai kutatások*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár, 2011.